

INDIAN SCHOOL DARSAIT
DEPARTMENT OF SANSKRIT
DEPARTMENT OF SANSKRIT
CLASS X – सन्धि:

1) सन्धिकार्यम्

- ॐ स्वरसन्धिः दीर्घ गुण वृद्धि
ॐ व्यञ्जन सन्धिः परसवर्ण छत्व तुकागमः
ॐ विसर्गसन्धिः विसर्गस्य उत्वं रत्वं

1 स्वरसन्धिः

अ) दीर्घसन्धिः

अ / आ + अ / आ = आ
इ / ई + इ / ई = ई
उ / ऊ + उ / ऊ = ऊ
ऋ / ॠ + ऋ / ॠ = ॠ

सुख + अर्थी = सुखार्थी

सूर्य + अस्तः = सूर्यास्तः

तव + आशा = तवाशा

हिम + आलयः = हिमालयः

जल + आगमः = जलागमः

न + अस्ति = नास्ति

मुनि + इन्द्रः = मुनीन्द्रः

इति + इव = इतीव

हरि + ईशः = हरीशः

मुनि + ईशः = मुनीशः

गच्छति + इति = गच्छतीति

प्रति + ईक्षा = प्रतीक्षा

साधु + उक्तम् = साधूक्तम्

सु + उक्तिः = सूक्तिः

साधु + उदयः = साधूदयः

भानु + उदयः = भानूदयः

वधू + उपदेशः = वधूपदेशः

वधू + ऊर्जा = वधूर्जा

पितृ + ऋणम् = पितृणम्

दातृ + ऋणम् = दातृणम्

होतृ + ऋद्धिः = हातृद्धिः

मातृ + ऋणम् = मातृणम्

आ) गुणसन्धिः

अ / आ + इ / ई = ए
अ / आ + उ / ऊ = ओ
अ / आ + ऋ / ॠ = अर्
अ / आ + लृ = अल्

हित + उपदेशः = हितोपदेशः

पुरुष + उत्तमः = पुरुषोत्तमः

चन्द्र + उदयः = चन्द्रोदयः

सूर्य + उदयः = सूर्योदयः

महा + उदयः = महोदयः

महा + उत्सवः = महोत्सवः

राज + ऋषिः = राजर्षिः

देव + ऋषिः = देवर्षिः

सप्त + ऋषिः = सप्तर्षिः

वर्षा + ऋतुः = वर्षर्तुः

वसन्त + ऋतुः = वसन्तर्तुः

महा + ऋद्धिः = महर्द्धिः

गण + ईशः = गणेशः

सुर + ईशः = सुरेशः

परम + ईश्वरः = परमेश्वरः

उमा + ईशः = उमेशः

महा + ईशः = महेशः

इ) वृद्धिसन्धिः

अ / आ + ए / ऐ = ऐ

अ / आ + ओ / औ = औ

उदाहरणानि

मत + ऐक्यम् = मतैक्यम्

अद्य + एव = अद्यैव

सदा + एव = सदैव

महा + ओघः = महौघः

एक + एकः = एकैकः

सदा + एव = सदैव

महा + ऐश्वर्यम् = महैश्वर्यम्

जल + ओघः = जलौघः

तदा + एव = तदैव

महा + औषधम् = महौषधम्

तेन + एकः = तेनैकः

परम + ऐश्वर्यम् = परमैश्वर्यम्

तदा + एव = तदैव

यण् सन्धिः

ए → अय्	ऐ → आय्
ओ → अव्	औ → आव्

उदाहारणानि

1 ने + अनम् = नयनम् ।	2 शे + अनम् = शयनम् ।
3 नै + अकः = नायकः ।	4 सै + अकः = सायकः ।
5 भो + अनम् = भवनम् ।	6 पो + अनः = पवनः ।
7 पौ + अकः = पावकः ।	8 भौ + इकः = भाविकः ।

अयादि सन्धिः

ए + स्वराः = ए → अय्
ऐ + स्वराः = ऐ → आय्
ओ + स्वराः = ओ → अव्
औ + स्वराः = औ → आव्

उदाहरणानि:

ने + अनम् = नयनम्	शे + अयनम् = शयनम्
नै + अकः = नायकः	गै + अकः = गायकः
भो + अनम् = भवनम्	पो + अनः = पवनः
भौ + इकः = भाविकः	पौ + अकः = पावकः

पूर्वरूप सन्धिः

ए + स्वराः = ए → s

ओ + स्वराः = ओ → s

१) एते + अत्र = एतेऽत्र

२) लोकेऽस्मिन्

३) एषः + अस्मि = एषोऽस्मि

४) गुरो + अव = गुरोऽव

१) सः + अवदत् = सोऽवदत्

६) एषः + अक्रीडत् = एषोऽक्रीडत्

७) ते + अत्र = तेऽत्र

८) बाले + अवदताम् = बालेऽवदताम्

2 व्यञ्जनसन्धिः

1) परसवर्णसन्धिः

विधिः	म् + क / ख	= म् → इ
	म् + च / छ	= म् → ज्
	म् + ट / ठ	= म् → ण्
	म् + त / थ	= म् → न्
	म् + प / फ	= म् → म् / अनुस्वारः
	म् + य र ल व and ह	= म् → म् / अनुस्वारः

उदाहरणानि

हरिम् + वन्दे	= हरिं वन्दे	राज्यम् + करोति	= राज्यं करोति
पाठम् + पठति	= पाठं पठति	चित्रम् + पश्यति	= चित्रं पश्यति
गुम् + फितः	= गुम्फितः	किम् + करः	= किङ्करः
कम् + ठः	= कण्ठः	दम् + डः	= दण्डः
अम् + तः	= अन्तः	वम् + धः	= बन्धः
चम् + चुः	= चञ्चुः	पम् + च	= पञ्च

2) छत्त्वसन्धिः

वर्गस्य 1 2 3 4 वर्णाः + स्वरयुक्तः श् अथवा य र ल व युक्तः

श् → छ

उदाहरणानि

तत् + शिवः	तच्छिवः	सत् + शीलः	सच्छीलः
एतत् + शक्यम्	एतच्छक्यम्	उत् + श्वासः	उच्छ्वासः
तत् + श्रुत्वा	तच्छ्रुत्वा	तत् + शत्रुः	तच्छत्रुः

मत् + शत्रुः	मच्छत्रुः	तत् + शरेण	तच्छरेण
हत् + शान्तिः	हृच्छान्तिः	उत् + श्रितम्	उच्छ्रितम्

3) तुगागमसन्धिः

- 1) ह्रस्वस्वरः (अ इ उ ऋ) + छ ' च ' इति वर्णस्य आगमः ।
- 2) दीर्घस्वरः (आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ) + छ ' च ' इति वर्णस्य विकल्पेन आगमः ।

(It is compulsory to insert 'च' after short vowels and it is optional after long vowels)

उदाहरणानि

- 1) ह्रस्वस्वरः (अ इ उ ऋ) + छ ' च ' इति वर्णस्य आगमः ।

स्व + छम्	= स्वच्छम्
तु + छम्	= तुच्छम्
आ + छादनम्	= आच्छादनम्
परि + छेदः	= परिच्छेदः
अनु + छेदः	= अनुच्छेदः
वृक्ष + छाया	= वृक्षच्छाया
सन्धि + छेदः	= सन्धिच्छेदः

- 2) दीर्घस्वरः (आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ) + छ ' च ' इति वर्णस्य विकल्पेन आगमः ।

लक्ष्मी + छाया	= लक्ष्मीच्छाया	लक्ष्मीछाया
लता + छाया	= लताच्छाया	लताछाया
माला + छादयति	= मालाच्छादयति	मालाछादयति
कला + छेदनम्	= कलाच्छेदनम्	कलाछेदनम्

4) अनुनासिकसन्धिः

क् + इ, उ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ	= क् → इ
च् + इ, उ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ	= च् → उ
ट् + इ, उ, ऋ, ए, ऐ, ओ, औ	= ट् → इ

त् + इ, ऋ, ण, न्, म् = त् → न्

प् + इ, ऋ, ण, न्, म् = प् → म्

उदाहरणानि :

- १) वाक् + मयम् = वङ्मयम् (वाङ् मयम्)
- २) जगत् + नाथः = जगन्नाथः
- ३) सत् + मतिम् = सन्मतिम्
- ४) अप् + मयम् = अम्मयम्
- ५) वाक् + मूलाः = वाङ्मूलाः (वाङ् मूलाः)
- ६) एतत् + न = एतन्न
- ७) तत् + मयः = तन्मयः
- ८) षट् + नवतिः = षण्णवतिः